

**Ірина Ціборовська-Римарович,**

старш. наук. співроб. НБУВ, канд. іст. наук

**ВИДОВИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ДОКУМЕНТІВ  
З ІСТОРІЇ КНИГИ ТА ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕК В УКРАЇНІ  
XVI– ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XIX ст.**

Публікацію присвячено джерелознавчому аспекту дослідження стародруків та історії давніх бібліотек. В ній подано характеристику різних видів джерел, які несуть інформацію про книжки, друкарні, бібліотеки, наведено приклади документів, дотичних заявленій темі.

*Ключові слова:* історія книги, джерелознавство, історичне бібліотекознавство, історичний документ.

Наукові дослідження в різних галузях історичної науки, в тому числі історичного книгознавства та історичного бібліотекознавства, ґрунтуються на джерелознавчій базі. Використання найширшого кола джерел є запорукою об'єктивності, повноти та якості наукової роботи. Багатогранність історичної науки, її розгалуженість викликає потребу у використанні найрізноманітніших видів джерел інформації, а відтак різних методів їх опрацювання. Історичне книгознавство та бібліотекознавство мають окреслене коло джерел, які відрізняються своєю різноплановістю та природою походження. Опрацьовані разом у рамках визначеної наукової теми, вони дають можливість найповніше, найретельніше виконати поставлені перед дослідником завдання. Без палеографії, володіння церковнослов'янською, давньоукраїнською, латинською, польською, французькою і німецькою мовами, обізнаності з історією та організацією православної, римо-католицької, греко-католицької Церков, історичною географією, геральдикой, генеалогією, нумізматикою, історією культури в контексті загального історичного процесу не можна сподіватися якісного опрацювання документів, дотичних до історії бібліотек та історії книги в Україні XVI – першої чверті XIX ст. Та варто пам'ятати, що опрацюванню джерел передують такий важливий етап наукової роботи, як їх виявлення у фондах сучасних архівів, бібліотек і музеїв.

Мета цієї публікації – схарактеризувати різні види джерел, які несуть інформацію про стародруки, друкарні та бібліотеки, представити особливості фактографічного матеріалу, поданого в них, навести приклади документів.

У групі джерел про історію книги та бібліотек є політематичні джерела, які несуть інформацію не тільки для зазначених галузей історичної науки. Але є такі джерела, що відіграють першорядну роль у книгознавчих дослідженнях. До останніх належать: рукописні каталоги та інвентарі давніх бібліотек, привілеї на заснування друкарень, самі стародруки як документальний факт діяльності друкарень та їхні провенієнції як історичний документ побутування примірників видань. Стародрук є складним об'єктом дослідження. З одного боку, він є екземпляром тиражованого видання, тобто тексту, всі примірники якого мають спільні, характерні для цього видання ознаки, з іншого – кожний збережений примірник упродовж тривалого часу виконує свої функції, має власну долю, яка визначила індивідуальні особливості книжки, її сучасний стан і сьогоднішнє історико-культурне значення. Одне й те саме джерело може мати в собі фактографічний матеріал і до історії бібліотеки, і до історії видавничої справи (друкарні), і до історії побутування друкованого твору. Один вид джерела може ілюструвати і бібліофіліство, і реконструкцію книгозбірні, і мистецтво гравюри чи інтролігаторське ремесло.

Головне і найважливіше джерело про історію книги та бібліотек – **стародруки**. Вивчення змісту тексту стародруків необхідне при дослідженнях в галузі історії літератури, історії науки, історіографії, а публікація тексту демонструє розповсюдження та засвоєння суспільством ідей, викладених автором у ньому. Інформацію про стародруковані видання містять наукові каталоги стародруків різних видів (бібліографічний опис). Поза змістом стародруки подають відомості про те, де була видана книга, ким, коли, хто долучався до підготовки видання – редактор, упорядник, перекладач, коментатор, меценат видання, ініціатор публікації тощо, показують рівень друкарської майстерності виконавців-друкарів, містять інформацію про видавничу продукцію конкретної друкарні. Вся ця інформація міститься у друкованому тексті книжки: на титульному аркуші, у колофоні, передмові, післямові, присвятах, зверненнях до читача, ілюстраціях та художньому оформленні видань, інзератах, списках передплатників. Для історії книги мають незамінне значення зовнішні особливості книги, до яких можна віднести художнє оформлення видання – гравюри (цілосторінкові і вкомпоновані у друкований текст, заставки, кінцівки), вилівні прикраси, ініціали, шрифти, оправы, особливості паперу. Художньо-стилістичне оформлення стародруків, окрім демонстрації рівня друкарської майстерності, розкриває зв'язки між різними друкарнями – як вітчизняними, так і закордонними. Велике значення для історії книгодрукування мають філігранологічні дослідження паперу стародруків.

Результати дослідження водяних знаків відіграють важливу, в деяких випадках головну роль при атрибуції видань без вихідних даних або з неправильними вихідними даними, встановленні послідовності друкування окремих частин видання, виявленні невідомих раніше варіантів друку та паперу, для визначення місць виготовлення сучасним видавцям оправ, атрибуції вставних аркушів, самостійних естампних гравюр. У вітчизняному книгознавстві та філігранології за останні роки здійснено серйозний поступ на шляху вивчення паперу стародрукованих видань, зокрема у дослідженні паперу видань першодрукарів Івана Федорова та Петра Мстиславця, який успішно здійснила Н. Бондар [2; 3; 4]. Залишається актуальною потреба у підготовці та публікації альбомів водяних знаків стародруків.

**Каталоги бібліотек.** Першоджерелами до історії давніх бібліотек є їхні рукописні та друковані каталоги. Ці документи подають найповнішу інформацію про бібліотечний фонд на конкретний час функціонування книгозбірні. Він інформує про склад, зміст та обсяг книжкового фонду, віддзеркалює систему розстановки фонду, фіксує бібліотечні шифри і допомагає орієнтуватися у розстановці книжок. З його допомогою можна проводити книгознавчий аналіз книжкового фонду, його тематичну, кількісну, мовну характеристику. Але робота з цим видом документів може бути набагато складнішою, ніж видається на перший погляд. Ступінь складності опрацювання каталогу залежить від форми подання бібліографічного запису: форма прізвища автора твору або його відсутність; скорочена форма назви твору або видозмінена і на скільки; латинська форма місця видання, яку треба співвіднести з національною формою географічної назви; відсутність, як правило, відомостей про друкарню, що є дуже важливим у книгознавчих дослідженнях. Є випадки, коли самому книжковому каталогу передують виклад принципів опису видань та роз'яснення структури каталогу. Як приклад – рукописний каталог бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів «Index librorum Bibliothecae Carmelitarum Discale[atorum] Conventus Berdicoviensis conscriptus In Anno D[omi]ni 1781. Mense Decembri» («Список книжок бібліотеки босих кармелітів Бердичівського монастиря, написаний Року Божого 1781 у грудні») (Інститут рукопису НБУВ, ф. 1, спр. 6413). Перед бібліографічним описом книжок подано принципи організації каталогу та опису видань під заголовком «Regulae observandae Indicis Librorum Bibliothecae Conventus Berdiczoviensis» («Правила користування списком книжок Бердичівського монастиря») (Арк. III–IV). Він складається з таких 14 пунктів: 1) «*Omnes Libri minores et minimi quanquam habeant folii sui distinctam a Typographia denominationem, ad folium in 12-mo sunt singuli*

*reducti, et hoc propter faciliorem recognitionem et majorem commoditatem Type ignoratum*) («Усі книжки, які відрізняються малими та найменшими розмірами аркушів, розташовані відповідно за друкованою назвою; книжки за розміром аркуша у 12° виділено окремо, і внаслідок цього невідомий друк розпізнається легше та з більшою зручністю»); 2) «*Numerus Ecclesiasticus in Anno positus est plerum[que] ad consuetum et vulgarem redactus, id circo hic observandus*» («Складові частини Біблії у більшості випадків розташовано за роком [видання] і у звичайний спосіб, що має бути дотримано»); 3) «*Libri multi cum contineant in se diversas materias: passim ad excellentiorem Scientiam sunt relegati. Unde non est mirandum, si videantur, confundi, cum ratio id exigerat*» («Хоча велика кількість книжок містить у собі різні теми: у переміжку з виключною Мудрістю є [такі, що від неї] віддалені. Звідси те, яке не є гідне захоплення, якщо б виявилися [такі книги] домішані, розум нехай [їх] вилучить»); 4) «*Regulae et Constitutiones variorum Sacrarum Religionum Titulo Canonistis sunt conjunctae*» («Правила і постанови різних священних установ об'єднані під заголовком «Каноністи»); 5) «*Non potuit esse Authoris Opus positum, penes Opus Ejusdem, propter plerumque distinctionem folii*» («Твір одного автора не зміг бути розташований біля іншого його [твору] через значну різницю у [розмірі] аркушів»); 6) «*Lingua Polonica Opus aliquod conscriptum, eadem est adnotatum*» («Польською мовою будь-який твір написаний, нею ж і прокоментований»); 7) «*In omnibus Libris semper Author Operis inscriptus est Cathalogo huic Librorum, sed aliquando contigit, ut vel Reiductor vel Augmentator est donatus, unde sive ille sive alter est animadvertendus et quaerendus*» («У цьому каталозі для всіх книжок завжди записаний автор твору, але іноді трапляється, що пропущене ім'я редактора чи коментатора, тоді цей чи інший має бути виявлений і зазначений»); 8) «*Nonnulli Libri, sine Titulo, loco et anno existentes, habent suam in medio Operis vel fine aliqualem adnotationem; unde ibi est exquirenda*» («Деякі книжки, які без титула, місця та року [видання] перебувають, мають у середині або в кінці Твору свою якусь приписку; отже там її слід розшукувати»); 9) «*Accidit etiam quod duo Libri in diversa materia sunt simul compacti, unde tam prior quam posterior sigillatim est inscriptus, suo uno tamen numero in ordine posito, reperitur*» («Коли виявляється, що дві книжки з різної тематики разом об'єднані, тоді як перша, так і пізніша вписується окремо, і свій окремий номер у встановленому порядку одержує»); 10) «*Libri Cosmographici C: specialiter distinctio Historicis propter suam*» («Книжки з Космографії C: окремо – історичні [книжки], через їхню особливість»); 11) «*Libri Polemicis vulgo Artilleriae, conjuncti sunt*

*Libri Architectonici, juxta suas speciales chartas quas in se continent; quanquam ejus modi Libri inter Philosophios aliquomodo reperiantur*» («Книжки з полеміки, по-простому – «артилерія», поєднані з книжками про будівництво, так само спеціальні листки у собі містять, хоча книги цього типу серед філософських в іншому місці мали б шукатися»); 12) «*Libri Prohibiti sat cum magna diligentia sunt relegati: sed qui adhuc forsitan possent reperiri in hoc Indice, Lector debet parcere naturali Hominum inadvertentiae, vel novae (:si superad sit:) prohibitioni. Notandum tamen est: quod ex Indice Romae impresso Anno 1658 Libri prohibiti sunt relegati; quanquam et ex Indice Anni 1766 sunt sejuncti, si qui deprehensi erant recentiores*» («Заборонені книги краще щоб були з великою ретельністю вилучені, але ті, які, можливо, досі можуть траплятися у цьому Індексі, читач повинен пробачити – зважаючи на природну людську неухважність або новизну заборони (якщо б вона була). Слід зауважити, що за Індексом римським, надрукованим 1658 р., заборонені книги треба вилучити, хоча і за Індексом римським 1766 р. вони є вилученими, якщо були раніше помічені»); 13) «*Opera Desideri Erasmi Roterodami, in multis materiis expressa, caute sunt legenda, et error si quis a Theologo deprehendatur, corrigatur; Juxta praescriptum Indicis Librorum Prohibitorum Anni 1766*» («Твори Дезідерія Еразма Ротердамського на різну тематику повинні читатися з обачністю, і якщо якась помилка Теологом помічається, нехай буде виправлена за приписом Індеса заборонених книг 1766 року»); 14) «*De Caetero: Quod si Benevolus Lector aliquas alias Regulas erudite praescripserit, vel has prudenter minuerit, auxerit, vel correxerit; libenti et grato animo suscipiet hujus loci Bibliothecarius*» («Про решту: Коли якийсь доброзичливий читач вправно пропише якісь інші правила, чи розсудливо ці скоротить, розширить або виправить, тоді охоче і з вдячною душею бібліотекар підтримає його пропозиції»). Під цим стоїть підпис: «*F[rater] Augustus ab Jmm[aculate] Concep[tione] B[eatissimae] V[irginis] M[ariae]*» («Брат Августин від Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії»).

Як видно із викладеного, користуючись сучасною бібліотечною лексикою, в організації цього бібліотечного фонду застосовувався форматний принцип розстановки фонду, акцентувалася увага на описі конволютів, тут викладено правила користування забороненими книжками, прослідковується налаштування бібліотекаря на контакт із читачем для покращення бібліотечної роботи.

Трапляються випадки, коли у рукописному каталозі однієї бібліотеки можна вичленити книжки іншої книгозбірні, що у минулому влилася до її

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 фонду. Це стає можливим тоді, коли особа, що каталогізує книжки, коментує бібліографічний запис. Прикладом такого випадку може бути рукописний каталог бібліотеки Волинської духовної православної семінарії у двох томах, укладений її викладачем Іваном Тихомировим 1889 р. під назвою «Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии на языках латинском, греческом и (отчасти) еврейском» (Институт рукопису НБУВ, ф. 1, спр. 4726, т. 2, 144 арк.), в якому є інформація бібліографічного характеру про примірники стародруків книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму.

**Друковані каталоги.** – *Каталоги приватних бібліотек.* У цьому випадку прикладом може бути друкований каталог, укладений німецьким бібліографом Фридеріком Сигізмундом Віцлебенем, котрий був ще до того ж автором нумізматичних досліджень. На замовлення новгородського воеводи, науковця, бібліофіла, мецената, князя Юзефа Олександра Яблоновського (1711–1777) Ф. С. Віцлебен підготував каталог його Ляховецької книгозбірні, який побачив світ під назвою «Bibliotheca Jablonoviana» (Лейпциг, друкарня Брейткопфа, 1755, Т. 1–4). Цей каталог швидко став бібліографічним раритетом [5; с. 74]. Нині він є важливим джерелом для історії бібліотеки та книгознавчого аналізу бібліотечного фонду, розкриває етапи формування цієї магнатської книгозбірні. – *Каталоги книгарень.* Як приклад таких каталогів можна навести каталоги книжок у книгарнях польського книгопродавця італійського походження Людовіко Фіетта (Fietta), які розміщувалися у Дубні та Бердичеві: «Catalogue des livres, qui se trouvent chez Louis Fietta, libraire et marchand d'Estampes de Varsovie, presentement a Dubno» (S. l., 1801), «Catalogue des livres qui se trouvent chez Louis Fietta, libraire a Dubno et Berdiczow» (S. l., 1804). – *Аукціонні каталоги бібліотек.* У XVIII ст. була практика публікування каталогів бібліотек, що виставлялися для продажу на аукціоні. Прикладом можуть бути бібліотеки професора теології Кенігсберзького університету Даніеля Сальтена (1701–1750), аукціонний каталог якої був виданий під назвою «Bibliothecae Danielis Salthenii, libris rariores et rarissimi» у Кенігсберзі (Regiomonti Borussiae, 1751, 632 с.), аукціонний каталог бібліотеки представника знаменитої британської родини Ферфаксів Брайана Ферфакса-молодшого (1676–1749), який був опублікований 1756 р. [12, с. 48]. Брайан Ферфакс-молодший, високоосвічена людина свого часу, маючи магістерський ступінь після закінчення Триніті-коледжу у Кембриджі, зібрав цінну бібліотеку і цілу галерею картин.

**Інзерати** – друковані списки книжок, які вже видані або будуть видаватися у найближчому майбутньому. Вони виконували функцію

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 реклами продукції конкретної друкарні і вміщувалися в кінці книжки, займаючи, як правило, 1–3 сторінки. Це був один із шляхів, яким потрапляла інформація про нові видання до читача.

**Списки передплатників видань.** Меценатство приватних осіб проявлялося у фінансуванні видань шляхом їх передплати [17, с. 82]. Списки передплатників могли подаватися на початку і в кінці книжки. У випадку багатотомових видань – на початку першого тому. Списки передплатників включено у виданні «Heraldyka» В. Вельондка (Варшава, 1792; т. 1, с. 5–6), праці В. Хогрева «Teoretyczna i praktyczna nauka żołnierskich rozmiarów» (Варшава, 1790), віденському виданні славнозвісної поеми Станіслава Трембецького «Zofijowka» (Відень, 1815).

**Інвентарі бібліотек** подають перелік книжок без вказівки на шифри, часом без вказівки на систематизацію фонду. В інвентарях фіксується наявність конкретних книжок у бібліотеці, за якою можна провести кількісний підрахунок фонду, проаналізувати його мовний склад, визначити хронологічну характеристику, географію видань. Повнота інформації про видання у таких інвентарях може бути різною. Форми опису видання тут неусталені, досить довільні. Буває, що назви книжок подаються іншою мовою, ніж надрукована книжка, в описовій лаконічній формі, наприклад, «Твори Сенеки». Так, в описі Київського Микільського Пустинного монастиря, укладеному 1787 р. на розпорядження Київської духовної дикастерії, включено і опис книжок із монастирської книгозбірні (Институт рукопису НБУВ, ф. 1, спр. 5534, арк. 91–124). Цей опис укладено таким чином: книги «руські», мають на увазі книжки надруковані кириличним шрифтом, згруповані за форматним принципом; книги латинські теж згруповані за форматним принципом – «в лист», «в четверть» і т. д. Але цікаво, що бібліографічні описи видань латинського шрифту подано дуже узагальнено і російською мовою, без зазначення місця друкування й року. Наприклад: «№ 136. Книга автора Францишка Акойлония, езуита. О преложении лучей и разных блистаний» (арк. 111); «№ 137. Книга автора Иоанна Михайла Саванаролла, Патовского медика и философа. О разних болезнях» (арк. 111). Подібна форма опису книжок надзвичайно ускладнює роботу при спробі історико-книгознавчого аналізу фонду на основі атрибуції стародруків, внесених до реєстру. Результат може не відповідати сподіванням дослідника. Наприклад, щодо стародрука авторства Дж. М. Саванароли, з певною долею вірогідності можна вважати, що йдеться тут про примірник видання праці відомого італійського лікаря XV ст., представника поважного падуанського роду, діда релігійно-політичного діяча Джиролама Саванароли (1452–1498), Джованні Мікеля

Савонароли (1384–1461) «Practica de aegritudinibus...». За друківаними бібліографічними джерелами названа праця видавалася у Флоренції 1479 р. [18, col. 157], у Венеції у 1486 р. [20, с. 297]. Точніше окреслити книжку, занотовану у реєстрі за тими даними, що представлені, неможливо.

**Списки книжок.** Вони несуть фрагментарну інформацію про бібліотечний фонд і стосуються тільки групи книжок. В них, як правило, не вказуються бібліотечні шифри. Такі списки складаються у довільній формі, за певних обставин, наприклад, надходження партії книжок до бібліотеки як дар чи внаслідок закупівлі; передача дублетів із однієї бібліотеки до іншої, перевезення частини книжок із одного маєтку до іншого тощо.

**Юридичні документи (актові матеріали)** – різновидні документи, які мали юридичну силу, і можуть бути пов'язані в той чи інший спосіб із історією книгозбірень та історією книги й книгодрукування. У документах такого характеру можна віднайти інформацію про фондування друкарень, загальну кількість книжок власника, перелік друківаних видань, успадкування книжок, як і де вони зберігалися тощо. До цієї групи джерел можна віднести тестаменти, описи рухомого й нерухомого майна (інвентарі / реєстри), протестації, привілеї на відкриття друкарень, матеріали судових справ про наїзди й пограбування тощо.

*Інвентарі/реєстри рухомих речей* при описі майна небіжчика, в яких може вказуватися кількість книжок, яку померлий залишив після себе, інформація про те, як і де книжки зберігалися: у скрині, шафі тощо. Інвентар речей, які залишилися після смерті пана Єжі з Гловина Чекановського, датований 8 грудня 1656 р. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 380, арк. 1–1 зв.) інформує: «... при тому оглянули ми скриню возову, обтягнуту чорною шкірою, в якій на дні папери, різні листи і екстракти братів небіжчика і книжки «ін кварто», і «октаво», і «старих вісім». Зберігався у скрині і привілей померлому на Городинське вйтівство. У реєстрі рухомого майна, що залишився по сумилицькому старості Людвіку Казимиру Міцюті, писаний 8 липня 1744 р. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 528, арк. 55 зв. Випис із Берестейських гродських книг), вміщено список книг небіжчика. Список складається з 17 позицій. Опис книжок подається у такій формі: «Statut Drugi Stary Infolio», «Poselstwo Chomentowskiego», «Księga Nioprawna Inquarto» та ін. У подібних переліках назви книжок подаються у скороченій формі, часто без зазначення імені автора, може фіксуватися формат книг, рік вказується не завжди, назва друкарні зазвичай відсутня, а місце видання приводиться у такій формі: «львівського друку», «чернігівського друку».

Фактографічний матеріал можуть нести *інвентарі маєтностей*. Інвентар маєтностей князів Вишневецьких у Кременецькому повіті Волинського воєводства та Летичівському повіті Подільського воєводства, укладений 1748 р., до складу якого включено інвентар Вишневецького замку з описом приміщення бібліотеки (Інститут рукопису НБУВ, ф. 1, спр. 150, арк. 14–14 зв.). Це найраніший із відомих сьогодні описів бібліотечного приміщення Вишневецького замку, в якому подано опис і розміщення шаф, вікон, художнє оформлення бібліотечної зали. Над дверима бібліотеки на гіпсовій таблиці було зроблено напис: «Ingredere Musis Namet hic Dij Habitant» («Увійди до Муз, адже і тут живуть Боги»), який закликав до пізнання. Стеля бібліотечної зали була прикрашена гіпсовим зображенням Фами – давньоримської богині слави, успіху та звісток, доньки громовержця Зевса, і таким написом: «Nec vivunt homines super stites sibi, hic loquuntur et lacent, hic audiunt, et silent, hic interrogantur et muti respondent» («Тут живуть люди, що пережили себе, тут говорять і мовчать, тут слухають і зберігають тишу, тут їх запитують і вони, безмовні, відповідають»). З опису можна зробити висновок, що бібліотечне приміщення облаштовували з почуттям любові до книг та усвідомленням великого значення друківаного слова. Джерело несе документальну інформацію про те, яким було приміщення магнатської бібліотеки першої половини XVIII ст., власник якої був справжнім бібліофілом.

*Протестація панов малжонков Гулевичів Лукаша з Воютина і Аполонії Хомяківни пану Янові з Високого Кошевському за наїзд на с. Радошин*, узятє під заставу луцьким підкоморичем Яном Гулевичем, датоване 20 січня 1645 р. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 90, арк. 96–97 зв. Випис з Луцьких гродських книг), містить дані про розмір бібліотеки Лукаша Гулевича: «... ест тотже в скринях обитя коберци, клейноти, бібліотеку больше нижели тысячу книг...» (там само, арк. 96 зв.). На той час це була дуже велика шляхетська бібліотека, власник якої був заможною людиною та мав правдивий інтерес до книжок. Для порівняння можемо навести на першу половину XVII ст. кількісну характеристику книгозбірень львівських докторів медицини Еразма Сикста та Мартина Коженевського, які налічували відповідно 750 і 390 назв книжок [14, с. 152]. Ця згадка про бібліотеку Л. Гулевича є у публікаціях Н. Яковенко та В. Фрис [16, с. 591; 14, с. 153]. В документі йде мова про представника волинського шляхетського роду герба «Новина» Лукаша Богушевича Гулевича-Воютинського (†1655) – звенигородського старосту (1647 р.), королівського рогмістра, який 1648 р. разом із братом Габріелем підписав від Волинського воєводства елекцію короля Яна II Казимира Вази [13, с. 250].

Юридичні документи, як і епістолярій, подають відомості про долю і місце книжок у повсякденному житті людей. Книжки купувалися, дарувалися, заставлялися, викрадалися. Такою сільветкою з «життя» книжки можуть бути матеріали слідства у справі про крадіжку речей білогорільського козака Василя Кувшиченка сусідкою Гапкою Климихою Довбнихою та її сином Стецьком. Документ походить з Лохвицької сотенної канцелярії Лубенського полку, датований 9 серпня 1719 р. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 64, оп. 1, спр. 244) [6, с. 102–103]. З тексту документа видно, що серед вкрадених речей були книжки, які зберігалися у козака в коморі разом із документами та іншими речами. Кількість книжок не вказується і книжки не називаються. На допиті крадійка призналася, що вкрадені книжки було спалено у печі разом із шкатулкою та шинковими реєстрами. Факт спалення книжок засвідчує відсутність у крадіїв поваги до книжок і, очевидно, неможливість продати їх у такий спосіб, щоб не привернути до себе уваги.

**Сумаріюші документи.** Цей вид документів може кинути світло на особу бібліотекаря. Сумаріюш документів є списком документів, дотичних до якоїсь майнової судової справи або теми, укладений архіваріусом, наприклад, якогось приватного архіву. В описі документів сумаріюша зазначався вид документів, коротко викладався їхній зміст, вказувалися задіяні особи з назвами маєтків, розмірами грошових сум тощо. У магнатських родинних архівах такі документи складав архіваріус, ставлячи під укладеним списком свій підпис. У XVII – на початку XIX ст. традиційно особа, яка опікувалася родинним архівом, одночасно опікувалася й бібліотекою. Відтак підписані архіваріусом документи подають інформацію і про особу бібліотекаря [15, с. 52].

Залежно від того, яка бібліотека стала об'єктом історико-книгознавчих досліджень, коло джерел може розширюватися й урізноманітнюватися. При дослідженні монастирських книгозбірень важливу роль відіграють ті джерела, які показують місце і роль книжки у діяльності релігійних установ. У головних правилах, якими керувалися у своїй діяльності католицькі та греко-католицькі чернечі ордени, завжди підкреслювалася поважна роль читання, книжки, бібліотеки. Відповідно у різних законодавчо-організаційних положеннях в тій чи іншій формі та ступені деталізації окреслювалися правила роботи монастирської книгозбірні, засади її організації, відповідальність посадових осіб за її утримання. Але за різних ступенів деталізації правил та обв'язків все ґрунтувалося на трьох завданнях та функціях бібліотеки: комплектування фондів, бібліографічне опрацювання книжок та користування книжками. Для історії монастирських книгозбірень важливе значення мають документи, які регламентують

чернече життя і функціонування орденських осередків: *орденські статутути*, де окреслені в тій чи іншій повноті правила роботи і користування монастирськими бібліотеками, *конституції* генеральних та провінційних капітул, на яких приймалися постанови щодо комплектування бібліотек, перевірок бібліотечного фонду, виділення грошових сум на придбання книжок, *розпорядження* монастирського керівництва щодо діяльності монастирської бібліотеки тощо. Як приклади джерел такої інформації можна навести «Regula Societatis Jesu» (Познань, 1741, с. 246–248), «Statuta Provinciae Maioris Poloniae Reformatorum...» (Варшава, б. р.; с. 56 та ін.), «Constitutiones examinandae et eligendae in futuris capitulis provincialibus, tum denique generalis OSBM a patribus et fratribus eiusdem Ordinis... exhibitae» (Почаїв, 1772, с. 112–113).

**Акти візитацій монастирів, костелів, церков** відповідним церковним начальством. Прикладом може бути акт візитації Дубенської церкви Св. Юрія, проведеної 27 січня 1748 р., і написаний польською мовою. Сам документ датовано 29 травня 1748 р. (ЦДІАУ у м. Львові, ф. 199, оп. 1, спр. 19, 2 арк). В акті список книжок виділено під заголовком «Книги Юрївської церкви», який складається з 10 позицій містить назви 12 видань (арк. 2). У двох позиціях подано однотипні видання – Службники та Тріоді, по два видання в кожній. За видами видань це – Євангелія («in folio», Львів), Службник (Почаївської та Чернігівської друкарень, «in 4-to, stary»), Трифологійон (Львів), Октоїх (Острог, «defektowy u stary»), Тріодь пісна (Львів) та Тріодь квітна (Чернігів, [1685]) [9, с. 264, № 17], Псалтир (Почаїв), Часослов (без вказівки на місце друкування, «zbyt stary, niewiedziec z jakiey edycij»), Ірмологійон без нот, Требник («in 4-to, defektowy», Львів). Роки видання не вказуються. Для чотирьох видань вказується формат, для чотирьох – дефектність і підкреслюється давність видань. Для Євангелія, найвірогідніше, напристольного, подано досить детальний опис оправи: «в зеленому оксамиті з застібками і срібною...», з одного боку має 5 срібних блях, з іншого – 5 срібних жуків» («w zielonym axamicie z klauzurkami u kompanka srebna, blach srebnych z iedney strony ma 5, z drugiey puchlow sreb[nuch] 5»). Такий набір книг зумовлений потребою для церковних відправ. Церковні книгозбірні могли мати й ширший репертуар, який залежав від рівня освіченості, інтересів і матеріальних можливостей пароха та парафіян.

В акті візитації Кременецького василіянського монастиря 1823 р. (Державний архів Волинської області, ф. 382, оп. 1, спр. 76), який був складений російською мовою і має заголовок «Описание движимого и недвижимого имущества, библиотеки и капиталов, список монахов и

учеников Кременецкого и Страклевского базилианских монастырей об основании этих монастырей» [1, с. 24], подано опис бібліотечного приміщення та інвентар (перелік) книжок монастирської бібліотеки. Кожна бібліографічна позиція списку містила уніфіковану назву книжки, місце видання, рік та кількість примірників цього видання у монастирській бібліотеці. В деяких позиціях цього списку місце видання не вказано. На 1823 р. бібліотека кременецьких отців василіян налічувала 1234 назви видань у 2160 тт. [1, с. 25]. У списку книги розподілено на тематичні групи: Святе письмо, Теологія, Книги права і канонічні, Книги аскетів, Проповіді на свята, Проповіді на щодень, Філософія, Фізика і математика, Хімія, Географія, Економіка, Історія, Риторика і поетика, Епістолярії, Граматика, Медицина.

В акті про бібліотечне приміщення написано, що бібліотека розташовувалася на другому поверсі монастирської будівлі у великій залі довжиною 14 і шириною 11 ліктів, яка мала шість великих подвійних вікон. Посередині зали стояв великий стіл (6 на 2 лікті), у якому було шість шухляд, а навколо столу стояло шість стільців. По периметру кімнати стояло 12 книжкових шаф, де зберігалися книжки [ф. 382, оп. 1, спр. 76, арк. 5 зв.].

**Монастирські книги прибутків і видатків.** Книги прибутків і видатків монастирів можуть містити у собі інформацію, подану в різних формах, про те, які кошти було витрачено на придбання книжок для монастирської бібліотеки. Як приклад можна навести Книгу прибутків і видатків Вишневецького монастиря Ордену босих кармелітів за 1765–1769 рр. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 49, оп. 3, спр. 251). Один раз у документі зафіксовано факт закупівлі книжок для монастиря у червні 1767 р. у загальному переліку місячних витрат і подано загальну суму витрачених коштів, не виділяючи витрат на придбання книжок (там само, арк. 27). У витратах за січень 1769 р. відзначено, що монастир придбав твори відомого проповідника Товариства Ісуса Вінсентія Гюдрі (Houdry, 1632–1727), але не вказується сума, за яку було куплено книжки (там само, арк. 37). Отже, закупівля книжок монастирем у вказані роки відбувалася не дуже активно.

**Панегіричні твори різних видів, жалобні промови та кондоленції.** Вони можуть містити у собі важливу інформацію з історії друкарень, бібліотек, бібліофілства. Їхні видання, з огляду на те, що створювалися та публікувалися до конкретної події, пов'язаної з певною особою або особами, були невеликі за обсягом, друкувалися невеликим накладом і не перевидавалися. Цілком природньо, що вони давно стали бібліографічними раритетами.

У панегіриках знаходимо інформацію про осіб, що долучилися до видавничої справи – керували нею або були з нею якимось чином

пов'язані. Так, першоджерелом до історії друкарні Києво-Печерської лаври є одне з перших її видань – панегірик Олександра Митури архімандриту Києво-Печерської лаври Єлисею Плетенецькому (бл. 1554–1624) «Візерунок цнот превелебного в Бозі... отця Єлисея Плетенецького» (Київ, 1618) та погребова промова Захарія Копистенського на смерть архимандрита Єлисея Плетенецького «Казанье на честним погребі блаженного мужа... кир Єлисея... Плетенецького» (Київ, 1625). У названих виданнях йдеться про роль архимандрита у заснуванні лаврської друкарні та оцінка його видавничої діяльності.

Прикладом можуть бути згадки про Вишневецьку бібліотеку князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744) у жалобних промовах та кондоленціях на смерть її фундатора. Цікавим фактом є те, що у чотирьох із семи відомих нам жалобних панегіриків згадується бібліотека, зібрана князем у Вишневці, тоді як у десятках панегіриків представникам шляхетського стану, в тому числі і жалобних, про їхні книгозбірні взагалі не згадується. Це наводить на думку, що сучасникам князя з кола шляхетської еліти його бібліотека була добре відома, високо ними поцінована і вирізнялася з-поміж багатьох інших приватних книжкових зібрань своїм обсягом і змістом. У висловлюваннях різних авторів про князівську бібліотеку звучить відгомін ставлення тогочасного суспільства до бібліотеки як до скарбниці знань, осередку моральних чеснот і одного із засобів виховання молодого покоління. Асистент Литовської провінції Ордену піарів Лукаш від св. Франтішка у свій проповіді з нагоди перевезення тіла спочилого князя з Мереча до Вишнівця такими словами згадує князівську бібліотеку: «...І якби не було жодного свідка його великого мистецтва і його досвідченності в різних політичних науках, [то] бібліотека, зібрана у Вишневці на [його] значні кошти й споряджена найцікавішими книжками різними мовами, буде варта усіх свідків. Тут кожний прочитає і зрозуміє його великий розум, його велику відданість наукам, з яких демонстрував потрібні знання, поважав вчених, керував доброчинністю...» [22]. Високо оцінена князівська бібліотека у кондоленції від Польської провінції Ордену піарів у таких словах: «Sapientiam illius apprime testatur ingenti sumptu pro conservandis libris selectioribus vario linguarum genere conscriptis et in lucem editis in Wisniowiec constructa Bibliotheca» («Мудрість його засвідчується визначним внеском для зберігання книг, різними мовами написаних і на світло виведених у Вишнівці, утвореній бібліотеці») [23].

**Епістолярії.** Цінним джерелом для дослідження історії бібліотек, видавничої справи, побутування друкованих літературних творів і наукових

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34  
праць є приватне листування. У приватних листах можна натрапити на інформацію про купівлю книжок, про підготовку їхньої публікації, меценатство видавничої справи, враження від надрукованих творів, обмін книжками. Але це джерело за своїми особливостями не може відігравати головну роль у історико-книгознавчих дослідженнях, хоча може містити важливу інформацію на зазначені теми. Часто при збереженні великої кількості листів певної особи інформація про книжки в них мінімальна. Про закупівлю книжок, обмін інформацією про нові видання знаходимо у листуванні великого бібліофіла князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744). Його кореспонденція сягає понад 2000 листів [19, с. 430; 15, с. 33]. Їх найбільше зібрання сьогодні зберігається у Бібліотеці Варшавського університету, окрім того – у Бібліотеці ПАН у Кракові та Головному архіві давніх актів у Варшаві. Але про книжки мова йде у 5–6 листах. У листуванні Ю. О. Яблоновського прослідковуються теми поповнення книжками його бібліотеки, підготовка видань, надсилання своїх робіт до бібліотеки Залуських у Варшаві тощо [5, с. 112–117].

**Мемуарна література.** Після поділу Речі Посполитої на етнічних українських землях починається період перерозподілу фондів бібліотек, які існували тут. Це стосується як приватних бібліотек, так і бібліотек монастирських, громадських та навчальних закладів. Пішла хвиля закриття римо-католицьких, греко-католицьких монастирів, конфіскація маєтків польської шляхти у зв'язку з повстаннями 1830–31 рр. та 1863 р., зміна місць перебування низки церковних установ, зміни в адміністративно-територіальному поділі. З того часу і до сьогодні сліди багатьох бібліотек загубилися для дослідників. І тільки планомірна евристична робота з фондами у сучасних бібліотеках, які зберігають стародруки та рукописи, робота з виявлення відповідних документів в архівах і музеях може висвітлити їхню історію. Але для реконструкції цієї історії велике значення мають спогади і враження від давніх бібліотек тих, хто бачив їхні фонди чи якусь частину фондів у період, коли бібліотеки вже не належали первісним власникам. Такий матеріал є цікавим і важливим, бо часто залишається єдиним джерелом про бібліотеку на той час – проміжний період в історії книгозбірні, який охоплює час її існування після власника-фундатора і до надходження у фонди сучасного фондоутримувача. Прикладом цього може бути враження від книжок і рукописів та опис приміщення бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму, які залишив Орест Левицький (1849–1922), майбутній президент ВУАН, після огляду стародруків єзуїтської книгозбірні влітку 1891 р. у Луцьку. «В двух залах помещалась старинная коллегиальная библиотека, каким-то чудом уцелевшая в количестве нескольких тысяч

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34  
томов, несмотря на многократные пожары, постигшие здание. К сожалению, она не приведена в порядок, и лишь в недавнее время приступили к составлению ее каталогов. Нам удалось ознакомиться лишь с одной ее половиною, хранящейся в главной библиотечной зале; но и то, что мы успели заметить здесь при спешном осмотре, привело нас к убеждению, что эта библиотека заслуживает полного внимания со стороны любителей книжной старины. Кроме громадного количества старопечатных польских и латинских сочинений по разным научным отраслям, здесь хранится не мало рукописей и документов, главным образом относящихся к истории коллегіума» [11, с. 62–63].

Упродовж «життя» кожного окремо взятого примірника з накладу видання книжка одержує свої індивідуальні ознаки, набуті внаслідок її «життєдіяльності». Останні є унікальним документальним джерелом про її побутування, власників, читання, суспільний резонанс на літературні та наукові твори, що проявляється через маргінальні записи до друкованого тексту колишніх читачів, провеніційні записи, власницькі книжкові знаки.

**Маргіналії.** Маргінальні записи як вид історичного джерела відіграють вагому роль у наукових книгознавчих дослідженнях. Вони в найширшому своєму значенні, до якого можна віднести коментарі читача друкованого тексту, власницькі, дарчі, купівельні, заставні записи, давні рукописні бібліотечні шифри тощо, є одним із основних і унікальних джерел інформації про формування книжкових фондів різного виду бібліотек (приватних, монастирських, громадських, навчальних закладів), міграцію примірників та їх соціально-культурне побутування. У разі втрати архівних матеріалів джерелознавча вартість маргінальних записів зростає. Вони стають першочерговим інформаційним матеріалом як історичний факт і як біографічне джерело про конкретних персон. Вони становлять значну частину провеніцій, до яких, окрім маргінальних записів, належать різні екслібриси, суперекслібриси, штемпелі, печатки, наліпки з шифрами. *Запис, який констатує приналежність книжки власнику*, в даному випадку – монастирській бібліотеці: «Conventus Berdicoviensis Carmelitarum Discalceatorum» («Бердичівського монастиря босих кампелітів»). *Дарчий запис*, який засвідчує дарування книжки автором: «Collegio Ostrogiensi Societatis Jesu inscriptus liber hic ab Auctore» («Цю книжку підписав Автор Острозькому єзуїтському колегіуму»). Представлений запис констатує факт дарування примірника своєї праці «Defensio Aristotelis et Philisophiae Peripatetica...» (Прага, 1713; ВСПВ, In. 2336 (2) автором, членом Товариства Ісуса Георгієм Генгелем (1657–1727) Острозькому єзуїтському колегіуму. *Купівельний запис*, який інформує



дослідника про купівлю книжки. Стародруки є одним із основних і найбільш масовим джерелом, яке подає інформацію про книжкові ціни. Книжкові ціни перебувають у тісному зв'язку з історією та розвитком книжкової торгівлі, що своєю чергою пов'язане з виробництвом книги і шляхами її розповсюдження. Книжкова торгівля має вагомe значення для економічного та інтелектуального розвитку суспільства. Попит на книжки є своєрідним показником його культурного розвитку. Співвідношення між цінами книжок різного змісту може допомогти пояснити поступові видозміни і зріст літературних зацікавлень суспільства, коло інтересів його різних верств. Теоретично у купівельних записах можна натрапити на відомості не тільки про ціну книжки, але й про місце та умови придбання, соціальний стан покупця й продавця, місце їхнього проживання, датування події. Це оптимальний набір фактів, який майже ідеально задовольняє вимоги дослідника, та на практиці трапляється надзвичайно рідко. Чим більше зібрано фактів про книжкові ціни, тим чіткіше буде вималовуватися картина книжкових цін і буде менша вірогідність помилкових висновків при аналітичному аналізі матеріалу. Як приклад купівельного запису можна навести запис Яна де Вітте (1709–1785) – багаторічного коменданта Кам'янецької фортеці, інженера, архітектора, бібліофіла і нумізмата, що містить максимально повний набір фактів щодо придбання книжки авторства Йогана Йордана (Jordan) «De originibus Slavicis, opus chronologico-geografico-historicum...» (Відень, 1745; ВСПВ: R. 1251). Запис має такий текст: «Ex Catalogo Librorum Ioannis de Witte Colonell[is] Art[ileriae] R[egn]i m[anu] p[ropria]. Emptus Varsaviae 1762, tymfe 16» («З каталогу книжок Яна де Вітте, генерала коронної артилерії, рукою власною. Придбана у Варшаві 1762 р. за 16 тимфів»). В ньому вказано не тільки ім'я власника книжки, але й його посаду, місце купівлі та ціну. Варто вказати, що у XIX ст. це видання вважалось бібліографічним раритетом [18, с. 566]. З огляду на важливість маргіналій як історичного джерела у комплексних книгознавчих дослідженнях зберігається актуальність і потреба у публікації значних комплексів маргінальних записів стародруків. Первістком у цій галузі у вітчизняному книгознавстві за обсягом опублікованого матеріалу можна назвати монографію М. Шамрай «Маргіналії в стародруках кириличного шрифту XV–XVII ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2005). Розвиток історичного книгознавства потребує продовження досліджень у цьому напрямі.

**Провенієнції.** У книгознавстві до провенієнцій належать різні власницькі книжкові знаки, що несуть інформацію про приналежність конкретного примірника у минулому до певної бібліотеки. Екслібриси,

суперекслібриси, штемпелі, наліпки, шифри старих бібліотек засвідчують приналежність стародрука до книгозбірні і є документальною основою для бібліографічної, а часом і фізичної реконструкції давньої бібліотеки. Виконані на високому художньому рівні гравійовані екслібриси і суперекслібриси демонструють естетичні смаки колишнього власника, й у свій час були елегантними візитками бібліофілів. Актуальним є створення каталогів власницьких книжкових знаків, гостра потреба в яких відчувається при історико-книгознавчих та бібліотекознавчих дослідженнях.

**Візуальні (графічні) матеріали** мають важливе значення для історико-книгознавчих досліджень. До них можна зарахувати ілюстрації, друкарські марки, гравійовані екслібриси. Ілюстрації подавали зображення друкарень та інтер'єри бібліотечних приміщень, сюжетні ілюстрації, в яких віддзеркалюється ставлення до книжки, до читання, ролі друкованого слова у суспільному і приватному житті людини. В стародруках нерідко подавалися портрети авторів творів, які публікувалися, де автор був зображений художником на фоні книжкової шафи або у своєму кабінеті, за який правила бібліотека, часто з книжкою в руках.

*Екслібриси.* У XVIII ст. досить часто на екслібрисах зображувалися інтер'єри бібліотек. На таких власницьких книжкових знаках можна побачити конструкцію і оформлення книжкових шаф, попітрів для книжок, наявність шухляд для великоформатних видань та атласів, шафи для зберігання рукописів тощо. А девізи та написи на шафах дають уявлення про систематизацію книжок і роль бібліотеки як осередку мудрості, джерела знань, моральних чеснот. На екслібрисі Йогана Михайла Льюна (Loën; 1694–1776) – державного діяча, юриста, письменника, бібліофіла, який жив і працював у Франкфурті на Майні, зображено бібліотечну кімнату з книжковими шафами, в яких книжки, як засвідчують написи над кожною із шаф, були просистематизовані так: «Теологічні» («Theologici»), «Юридичні» («Juridici»), «Історичні» («Historici»), «Філософські» («Philosophi»), «Рукописи» («Manuscripti»). Над усіма пристінними шафами гравер викарбував напис: «Pietati, iustitiae, veritati et scientiis sacra» («Присвячена благочестю, справедливості, істині та знанням»). Під зображенням інтер'єра розміщено девіз: «Deus nobis haec otia fecit» («Господь нам створив це дозвілля») та напис «Ex Bibliotheca Loeniana» [10, с. 150]. Гравіював цей екслібрис німецький майстер Петер Фер (Fehr; 1681–1740). Інтер'єр бібліотечної кімнати, точніше – зали, можна побачити на екслібрисі доктора права, бібліографа, бібліофіла, колекціонера творів мистецтв Захарія Ульріха фон Уффенбаха (Uffenbach, 1683–1734), сенатора у Франкфурті на Майні із написом «Ex libris Bibliotheca D. Zach. Cong. Ab

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 Uffenbach» і девізом «Non omnibus idem est quod placet» («Не всім подобається те саме») – цитатою, взятою з Петронія. Екслібрис З. У. фон Уффенбаха роботи німецького гравера Йогана Ульріха Крауса (Kraus, 1655–1719) [10, с. 147].

На екслібрисі бібліотеки київського єпископа Юзефа Анджея Залуського (1701–1774) різця визначного українського гравера XVIII ст. Івана Филиповича зображено приміщення книгозбірні. На екслібрисі, виконаному у техніці мідериту бл. 1747 р., видно книжкову шафу з книгами і гербом власника, над нею гасло: «Zalusciana Publica et Prima in Regno Poloniae Bibliotheca» («Бібліотека Залусціана – публічна і перша у Польському королівстві») [21, с. 146].

Бібліотека була зображена на екслібрисі російської імператриці Катерини II різця Шонберга з девізом «Auspicius Minervae» («Влада Мінерви») [7]. Книжкова шафа зображена на гравійованому екслібрисі відомого німецького письменника і критика Йогана Христофа Готшеда (Gottsched, 1700–1766). Екслібрис має напис «Bibliotheca Gottschediana» [8, с. 136]. Подвійний екслібрис графа Томаша Чапського різця Матеуша Дейча (Deisch), меццотінта, н. п. 1784 р., в одній частині має портрет власника бібліотеки з книжкою в руках на фоні книжкової шафи і маленьке зображення герба, в другій частині – великий герб власника, виконаний у техніці мідериту і аквафорти [21, с. 148].

*Ілюстрації у стародрукованих виданнях* демонструють місце і роль книжки у суспільному житті: читання книги, її виробництво, колекціонування, символічне значення в контексті історичного розвитку суспільства тощо. Наприклад, на титульних аркушах двох паризьких видань творів М. Т. Цицерона вміщено дереворит із зображенням друкарського верстату в інтер'єрі друкарні першої половини XVI ст. На друкарському верстаті вміщено напис латинською мовою «Prelum Ascensianum» («Друкарня Асцензіанум»): «Ad M. Brutum orator, illustratus Jacobi Lodovici Rhemi commentariis». – Paris: apud Michaelem Vascosanum, 1536, та «Pro A. Cluentio habito M. Tullii Ciceronis oratio, cum F. Sylvii Ambiani commentariis luculentissimis». – Paris: vaenundatur Jodoco Badio Ascensio, 1535. Це вважається першим зображенням друкарського верстата на видавничо-друкарських марках і належить вона французькому гуманісту, відомому видавцю й друкарю Йодокусу Бадіусу Асцензіусу (Badius; 1462–1535). Його видання користувалися великим попитом, і не дивно, що інші друкарі почали копіювати його друкарську марку, змінюючи напис на верстаті та ставлячи на ній свої ініціали. Одними з таких були Петрус Кайзер, який змінив напис «Prelum Ascensianum» на «Prelum Cesareum» та Якоб де Бреда,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 який змінив його на «Prelum Jacobi». Інше зображення друкарського верстата можна побачити на сигнеті друкаря з Девентера Дірка ван ден Барне (Dirk van den Barne). В «Енциклопедії» Д. Дідро і Ш. Д'Аламбера є ілюстрації друкарського та складального цехів друкарні XVIII століття, майстерні гравера XVIII століття. Вигляд інтер'єру бібліотеки Галлері використано як ілюстрацію у книзі М. Деніса «Введення до бібліографії» (Відень, 1777) [10, с. 189].

На титульних аркушах двох паризьких видань медичної тематики – твору Пьетро Бєро (Beuro, Bayro, 1468–1558) «De preservatione pestilente et curatione... Item febribus acutis sive pestilentialibus...». – Paris: Nicolaus Roussel, 1513) і твору Одо Магдунського (Odo Magdunensis, XI ст.) «De virtutibus herbarum». – [Paris: Guillaume Desplain, с. 1518] – зображено кабінет вченого першої чверті XVI ст., де власник сидить за столом і читає книжку, на столі, на полицях і пюпітрі – книжки, а також на полицях – колби й карафки. Зображення ідентичні, вочевидь були популярними в той час, а сьогодні ця ілюстрація – немов би вікно в інтелектуальну лабораторію дослідника XVI ст.

Отже, викладений матеріал ілюструє видову різноманітність джерел у історико-книгознавчих дослідженнях, засвідчує актуальність підготовки каталогів власницьких книжкових знаків (за видами або за фондами книжкових колекцій), альбомів філіграней стародруків (за видом видань певної друкарні, за друкованою продукцією конкретної друкарні) і альбомів гравюр, виливних прикрас окремо взятих друкарень, публікації корпусу цінних записів з історичними коментарями та джерелознавчим аналізом, публікації значних масивів маргінальних записів у найширшому значенні цього терміну з відповідним науковим археографічним опрацюванням текстів записів, історичними коментарями та покажчиками. Публікації названих видань будуть значним кроком у розвитку вітчизняного книгознавства, історичного бібліотекознавства, маргіналістики та філігранології.

### Список використаних джерел

1. Білик В. Волинські видання в бібліотечній збірці Кременецького василіанського монастиря станом на 1823 р. // Волинська Книга : історія, дослідження, колекціонування. Науковий збірник. Острогож, 2005. – Вип. 1. – С. 23–29.
2. Бондар Н. П. Філігранологічний аналіз примірників острозької Біблії 1581 р. як джерело історико-книгознавчих досліджень // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – Вип. 28. – С. 288–302.
3. Бондар Н. П. Філіграні видання Івана Федорова і Петра Мстиславця як джерело історико-книгознавчих досліджень // Львівська національна наукова

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34  
бібліотека імені В. Стефаніка : Історія і сучасність : доп. і повідомл. Міжнародної наукової конференції, Львів, 28–30 жовтня 2010 р. – Львів : ЛННБУ, 2010. – С. 155–162.

4. *Бондар Н. П.* Острозькі оправи кириличних стародруків // Історія музейництва та пам'яткоохоронної справи в Острозі. – Вип. 3. – Остріг, 2011. – С. 440–447.

5. *Булатова С. О.* Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2006. – 332 с. : іл.

6. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підготував до видання В. А. Передрієнко. – Київ : Наукова думка, 1976. – 415 с. (Пам'ятки української мови XVIII ст.)

7. *Ивак У. Г.* Описание русских книжных знаков (Ex-libris). – Москва, 1905.

8. Иностранные книжные знаки в собрании редких книг Всероссийской государственной библиотеки иностранной литературы имени М. И. Рудомино / сост. : Е. В. Журавлева, Н. Н. Зубков, Е. А. Коржмазова. – Москва, 1999. – 447 с. : ил.

9. *Каменева Т. Н.* Черниговская типография, ее деятельность и издания // Труды Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина. – Москва, 1959. – Т. 3. – С. 224–384.

10. *Кацутина Е. С., Сапрыкина Н. Г.* Эксибрис в собрании Научной библиотеки Московского государственного университета. Альбом-каталог. – Москва : Изд-во МГУ, 1985. – 220 с. : ил.

11. *Левцкий О.* Луцкая старина // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – К., 1891. – Кн. 5. – С. 62–63.

12. *Питкулько Г. Н.* Английский читатель и книга в XVII веке : опыт реконструкции книжного собрания Ферфаксов // Чтения памяти А. А. Зайцевой (1927–1996). Материалы научного семинара, 15 ноября 2007. – Санкт-Петербург : БАН, 2009. – С. 36–55. (Посилається на : Dictionary of National Biography. – Vol. 6. – P. 994.)

13. *Тесленко І. А.* Гулевичі // Енциклопедія історії України. – Київ : Наукова думка, 2004. – Т. 2. – С. 249–250.

14. *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003. – 187 с.

15. *Ціборовська-Римарович І. О.* Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських) : історична доля та сучасний стан. – Київ : НБУВ, 2006. – 394 с. : іл.

16. *Яковенко Н.* Протестантські і католицькі школи. Замоїська академія // Історія української культури XIII – I половини XVII століть. – Київ : Наукова думка, 2001. – Т. 2. – С. 575–591.

17. *Buchwald-Pelcowa P.* Mecenat nad pismnictwem i książką w dawnej Polsce // Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce / Pod red. J. Kosteckiego. – Warszawa, 1990. – S. 33–90.

18. *Brune J. Ch.* Manuel du libraire et de l'amateur de livres. – 5 ed. – Paris, 1864. – Т. 5. – 1700 col.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

19. *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 2007. – 552 s. : il.

20. Grand dictionnaire universel du XIX siecle. – Paris, [s. a.]. – Т. 14. – P. 297.

21. *Grońska M.* Ekslibrisy. Wiadomości zebrane dla kolekcjonerów. – Warszawa, 1992. – 190 s. : il.

22. *Lukasz od ś. Franciszka.* Kazanie przy solennym z Mercza do Wiśniowca wyprowadzenia ciała... Michała Serwacego Korybuta Wiśniowieckiego... – Warszawa, [1744].

23. Monumentum Grati ac Memoriam animum Erga Regnatricem Domum Korybutorum Wisniowiecciorum fundatorum. In funere... Michaelis Servatii Korybut Wisniowiecki... a Polona Scholarum Piarum Provincia exhibitum... – Varsoviae, [1745].